

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE

A gyógyítás hagyományai: hiedelem, tudás és gyakorlat című rovat tanulságai az elmúlt tizenöt évből

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE

Lessons from the column titled Healing Traditions: Belief, Knowledge and Practice from the Past Fifteen Years

Deáky Zita egy. docens, PhD
ELTE BTK Néprajzi Intézet
deaky9@gmail.com

Kis-Halas Judit egy. adjunktus PhD
ELTE BTK Néprajzi Intézet
kishalas.judit@gmail.com

Vámos Gabriella etnográfus, múzeológus
ELTE Néprajzi Intézet, MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár
gabriella.vamos88@gmail.com

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

The article gives a comprehensive summary on the various contributions published over the past 15 years in the *Traditions of Healing: Belief, Knowledge, and Practice* column. Taking into account all the twenty-six articles, some key thematic areas have emerged, such as ethnobotany-ethnopharmacology, the interactions between medicine and religious belief, methods and practices of folk medicine, the history of folk medicine research. In line with the primary goal of our column, which is to present the latest findings in the ethnographic, anthropological, social, cultural, and medical historical research of medicine we propose a widening of our perspectives and opening up to new research topics and trends. These include an anthropological approach to the complex, highly globalized medical realities of contemporary societies, studying the emerging research field of alternative and complementary healing practices, or investigations into the ongoing process of (re)integrating traditional medical knowledge into modern medical practices, just to name a few.

Kulcsszavak: etnobotanika, etnofarmakológia, vallás, népi orvoslás, komplementer és alternatív medicina, orvosi antropológia, (poszt)szocializmus, az orvoslás plurális modellje

Keywords: ethnobotany, ethnopharmacology, religion, folk medicine, complementer and alternative medicine (CAM), medical anthropology, (post)socialism, medical pluralism

Initially submitted Sept.1, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Rovat: **A gyógyítás hagyományai - hiedelem, tudás és gyakorlat**
Szerkesztő(k): Deáky Zita PhD, Kis-Halas Judit PhD, Vámos Gabriella, PhD; (Kótyuk Erzsébet PhD)

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=22>

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Deáky Zita PhD, Kis-Halas Judit PhD, Vámos Gabriella PhD

A *gyógyítás hagyományai: hiedelem, tudás és gyakorlat* rovatunk a címében utal a népi gyógyászat és a néphit „öntörvényű rendszerei” közötti szoros összefonódásra és kutatásuknak az ebből adódó módszertani és szemléletbeli sajátosságaira, amelyekre az 1979-ben megjelent programadó cikkében Pócs Éva hívta fel a figyelmet. Írásában arra mutat rá, hogy a népi orvoslás ismeretanyagát és gyakorlatát a hiedelmek és a vallási képzetek jelentősen meghatározzák, így azokat nem lehet csak és kizárólag az orvostudomány racionális, objektív megközelítésével értelmezni.¹ Ezzel összhangban rovatunk elsődleges célja az, hogy az élet-, természet-, kultúra- és társadalomtudományok határmezsgyéjén állva mutassa be az orvoslás néprajzi, antropológiai, valamint társadalom-, művelődés- és orvostörténeti kutatásának újabb eredményeit mind a hazai, mind a nemzetközi vonatkozásokban. Mindez összhangban áll a nyitott szellemiséggel és a tudományágak közti párbeszédre irányuló törekvéssel, ami a *Kaleidoscope* folyóirat alapvető sajátossága. Az elmúlt tizenöt évben, kezdetben Kótyuk Erzsébet (2020), majd őt követően Vámos Gabriella és Deáky Zita (2021) és végül és Kis-Halas Judit (2024) közös szerkesztésében összesen huszonhat írás jelent meg a rovatban.

Ezek között egyaránt találhatunk esettanulmányokat, kutatási beszámolókat, egy-egy téma átfogó szintézisét és könyvismertetőt. Az írásokat jegyző harminc szerző szakterülete, intézményi háttere hasonló változatosságot mutat: kulturális antropológus, néprajzkutató, orvos, vallástörténész, biológus, etnofarmakológus, gyógyszerész és orvostörténész. A tanulmányok által átfogott időkeret az ókortól egészen napjainkig tart. Hasonlóképpen, a bemutatott terület kiterjedése is impozáns, hiszen koordinátái Dél-Afrikától a Mediterráneumon keresztül egészen a Kárpát-medencéig és annak közvetlen földrajzi környezetéig húzódnak. Bár a fókuszban egyelőre még mindig a magyar nyelvterület és annak szűkebb páttriája áll, egyik célunk éppen az, hogy ez a földrajzi horizont minél szélesebbre nyíljon. Például azoknak a világszerte és persze hazánkban is egyre intenzívebben folyó etnobotanikai és etnofarmakológiai kutatásoknak a segítségével, amelyek hangsúlyos jelenlétét a hazai mezőnyben mi sem bizonyítja jobban, mint rovatunk e tárgykörökről szóló hét tanulmánya.

Itt elsősorban a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának Farmakognóziái Intézetében már csaknem több mint egy évtizede folyó kutatási projektek (Dr. Papp Nóra Népi gyógynövényismereti kutatások Erdélyben OTKA PD 108534 2013–2017, Dr. Horváth Györgyi *A kakukkfű (Thymus vulgaris L.) és levendula (Lavandula angustifolia Mill.) illóolajok kémiai és gyógyászati értékelése terepmunka, kromatográfiás és biológiai módszerek segítségével NKFI 128217 2018–2023, Dr. Papp Nóra Etnobotanikai és etnofarmakobotanikai kutatás a Székelyföldön NKFI K 127944 2018–2024*) eredményeit bemutató írásokat kell kiemelnünk.

A Babulka Péter-féle gyűjtési és értelmezési szemlélet, valamint a marosvásárhelyi orvosetnobotanikai intézet több évtizedes törekvései követőinek is tekinthetjük őket abban is, hogy erdélyi vizsgálatokat folytattak és a gyógynövények összetevőit és hatásmechanizmusát is vizsgálták. A csoportosan végzett kutatásaik egy-egy témát jártak körbe, így a Homoród mentén a kakukkfű és a menta ismeretét és használatát.² Az a benyomásunk, hogy a pécsi etnobotanikai kutatás végzői egy-egy gyógynövény, s különösen a kerti szőlő népi

¹ PÓCS 1979, 61.

² PAPP 2011. 77–91.

gyógyászati alkalmazását vizsgálva mintha kevésbé támaszkodtak volna a kertészettörténeti és a vonatkozó néprajzi irodalomra.³ Itt léphetne be a Kaleidoscope folyóirat, amely nemcsak elérhetővé tenné a különböző diszciplínák azonos vagy rokon témában folyó kutatási eredményeit a többiek számára, hanem egyúttal teret adna a tudományágak képviselői közötti párbeszédnek, vitafórumként működne és megalapozná lehetséges együttműködést is. Tanulságos ebből a szempontból Papp Nóra munkája, aki a túrterebesi gyűjtése során szembesült azzal, hogy az általa hagyományosként meghatározott gyógynövényismeret már az az idősebb korosztály körében kiegészült az általuk elérhető divatos gyógynövényes könyvekből (pl. Maria Treben munkáiból) szerzett tudással.⁴ Holott ez a jelenség korántsem újkeletű, és nem is a „halványuló népi tudás” jele, hiszen a magyar nyelvű herbáriumok, orvosló és egészségügyi felvilágosító könyvek elterjedése már a több évszázada is hatott a köznépi gondolkodásra, az egészségről és a betegségről való tudásra s benne a gyógynövények ismeretére. E a sokféle forrásból táplálkozó, rendkívül heterogén és sokszínű tudásanyagnak az elterjedését vázolja fel Vukov Anikó Veronika, aki a népi gyógynövényismeretre is ható tendenciákat veszi górcső alá a 19. század közepétől a 20. század végéig terjedő bő másfél évszázadban.⁵

Az etnobotanikai vizsgálódásait tágabb, történeti, társadalmi, gazdasági és politikai összefüggések rendszerében helyezi el Balázs Dorottya. A 2010-ben a székelyföldi Siklódon végzett terepmunkáján gyűjtött anyagot nemcsak leírja, de cikkében arra is rámutat, hogy a gyógynövényekre vonatkozó tudásanyag gazdagságát alapvetően meghatározta befolyásolta a Ceașescu-rendszer egészségügyi ellátása.⁶

Természetesen, a hagyományos értelemben vett orvostörténetírás művelődés- és kultúrtörténeti eredményei továbbra is kiemelten fontosak a számunkra, így a rovatunk cikkeinek mintegy harmada ezzel a területtel foglalkozott.

A gyógyítás és a vallásos hit közti szoros összefonódást szemléletesen mutatja be Iancu Laura két dolgozata, amelyek a moldvai csángó településen, Magyarfaluban végzett intenzív és régóta folyó terepkutatásának eredményei. Az „Eddig a föld ingemet, immá én a földet” A föld a néphitben és a népgyógyászatban című írás a népi gyógyászat hazai kutatásának ahhoz a hagyományához csatlakozik, amelyben egy konkrét anyag, tárgy (esetünkben a föld) köré épülő gyógyászati ismereteket és elképzeléseket gyűjti össze és rendszerezi a kutató.⁷ A másik cikk pedig az érzelmek történetét kutató historiográfiai irányzathoz is kapcsolódik: A bú, a bánat hatalma és ártalmai. A betegség és a hit határán.⁸ Bár a terepmunka kizárólag római katolikus vallású közösségben zajlott, az itt bemutatott elképzelések, attitűdök a keresztény ökömené napjainkban is megélt vallásos mentalitását tükrözik. Ennek megfelelően az ember a teremtet világ része, és ekként kap magyarázatot minden őt ért bajra. Ugyanakkor, míg a mennyei-isteni segítség a legnehezebb helyzetekben is megérkezik, addig az emberi bánat gyógyíthatatlan, és még az Isten sem „hatolhat be” a léleknek abba a szegletébe, ahol a bú, a bánat megbújik.

³ PAPP – KOCSIS – CZIGLE – AMBRUS 2015. 229–256.

⁴ BALÁZS – FARKAS – PAPP – HORVÁTH – FILEP 2015. 281–289.

⁵ VUKOV 2023. 218–235.

⁶ BALÁZS 2010. 90–95.

⁷ IANCU 2020. 196–203.

⁸ IANCU 2016. 131–140.

Ide kapcsolódik Frauhammer Krisztina dolgozata is, amely az ima pszichológiai funkciójára hívja fel a figyelmet öt kiválasztott magyar kegyhely (Máriakálnok, Egyházasbást-Vecseklő, Máriagyűd, Mátraverebély-Szentkút, Máriapócs) vendégkönyveink, illetve imacéduláinak összehasonlító elemzésével.⁹ Vizsgálatában arra hívja fel a figyelmet, hogy a vendégkönyvekben megjelenő bejegyzéseknek, imáknak, fohászoknak valójában terápiás szerepük van, ugyanúgy, mint évszázadok óta a búcsújárásoknak, mert hozzájárulnak a lelki megkönnyebbüléshez, a reménytelenség, az aggodalom feloldásához vagy épp elengedéséhez. A gyógyulás és az égi segítségnyújtás különleges kapcsolatára hoz érzékletes példákat Földvári Katalin gyűjteménye, amelyben a máriapócsi kegyhelyhez kötődő csodás gyógyulástörténeteket foglalta össze. E levéltári forrásokban és különböző kiadványokban fennmaradt mirákulumbetörténetek gazdag szöveganyaga a 17. század végétől dokumentálható. A szerző a csodás gyógyulások tárgyi emlékeit is részletesen bemutatja.¹⁰

Az egyházi medicina témájában a Mediterráneum vidékére kalauzol Smid Bernadett írása, amelyben egy, az Antiókhiai Szent Ciprián alakjához fűződő imádság kultúrtörténeti kontextusát vázolja fel. Az eredetileg 15. századi, latin nyelvű, majd különböző vernakuláris nyelveken, a 16. század elejétől már nyomtatásban is kiadott, gyógyításra használt imaszöveg egy kéziratos velencei ördögűző könyvben maradt fenn. Ezt a többdimenziós szöveghálót elemzi a szerző, amivel betekintést nyújt a kora újkori egyházi orvoslás gyakorlatába.¹¹

A tanulmányok egy része a népi vagy inkább hagyományos orvoslás kutatásának már ismert irányai mentén halad. Iancu Laura,¹² Halász Péter,¹³ Kaán Miklós¹⁴ dolgozataiban látható egy, a hiedelemrendszer, a néphit felől közelítő kutatói érdeklődés, amely már a 19. század közepén Ipolyi Arnolddal elkezdődött, és Szendrey Zsigmond és Ákos, majd Diószegi Vilmos, Hoppál Mihály, de leginkább Pócs Éva kutatásai során teljessé vált ki igazán.¹⁵

Részletesebben nézve ezeket a vallás és a néphit oldaláról közelítő dolgozatokat, a sajátos zsidó-keresztény világkép jelenik meg, amelyben a betegség és a gyógyulás az Isten mindenhatóságán és törvényein keresztül értelmeződik, és ezt az értelmezést az egyén a szocializáció folyamatában sajátítja el.

Tematikailag és gondolatilag ide tartozik Oláh János, az ORZSE rektorhelyettesének és Papp Szilviának az ORZSE doktoranduszának írása is, *A betegség és annak gyógyítási praktikái a zsidóság múltjában* címmel.¹⁶ A tanulmány a Talmud és Slomó Ganzfried rabbi halachikus gyűjteménye, a *Kicur sulhán áruh* alapján ismerteti a zsidóságnak az egészségre, a gyógyításra és a gyógyítókra vonatkozó törvényeit és ehhez kapcsolódva azt hangsúlyozza, hogy az élet és az egészség megóvása maga is vallási törvény, melynek betartása kötelesség. A dolgozat alcímével, (zsidó népszokások) pedig azt jelzi Oláh János, hogy a vallási törvények mélyen beépültek a zsidó hagyományba, meghatározták a testhez, az egészséghöz

⁹ FRAUHAMMER 2013. 75–80.

¹⁰ FÖLDVÁRI 2021. 132–142.

¹¹ SMID 2022. 181–195.

¹² IANCU 2016. 131–140., IANCU 2020. 196–203.

¹³ HALÁSZ 2015. 218–228.

¹⁴ KAÁN 2012. 163–177.

¹⁵ KESZEG – CZÉGENYI 2010. 424–425.

¹⁶ OLÁH 2020. 122–130.

és betegséghez való egyéni és közösségi viszonyt és magatartásformákat, és szerves részét képezik a zsidó népszokásoknak.

Kaán Miklós fogorvos tematikus dolgozatában, a *Mágikus-szagrális elemek a fog- és szájbetegségek hagyományos (népi) gyógyításában Magyarországon*, rendkívül alaposadattári kutatómunkával rendezte össze a hagyományos gyógyító praktikákat, szereket, a hozzájuk kapcsolódó hiedelmeket és magyarázatokat.¹⁷ Orvosi szemszögből vizsgálta meg a történeti és a néprajzi adatokat, mert úgy véli, hogy nemcsak kultúrtörténeti, hanem szakmatörténeti jelentősége is van a fog- és szájbetegségekről való köznépi vélekedéseknek és gyógyító gyakorlatnak.

A klasszikus néprajzi kutatásokat és értelmezéseket követi Halász Péter *A leányság, a házaselet és a terheesség moldvai csángóknál* című tanulmánya.¹⁸ Terepbejárásokkal, helyszíni gyűjtésekkel, résztvevő megfigyeléssel kutatja évtizedek óta a moldvai magyarok kultúráját, ezért tud még az érzékeny témákban is új adatokat és eredményeket felmutatni. Dolgozata rámutat, hogy az ember, főleg a nők életét meghatározó legfontosabb döntéseknek még a 21. században is van egy archaikusabb megközelítése és tartalma. Halász Péter másik dolgozata „*Jóreggel, harmatosan szedjed, ne szólj senkinek...*” *A gyógyító növények természetes erejét segítő hiedelmek a moldvai magyaroknál* címmel már előlegezi a rovatunk másik nagy blokkját, az etnobotanikát. Halász Péter, bár úgy véli, hogy a moldvai magyarok korábbi, kiterjedt gyógynövényismerete ma már kevésbé élő tudás, rámutat arra, hogy a gyógyításra vonatkozó hiedelmek továbbra is őrzik ennek a nyomát.¹⁹

Az ismert népi gyógyászati elemek, növények, módszerek történeti perspektívába helyezve jelennek meg Bálint Petra és Vámos Gabriella írásában. Bálint Petra a büntetőperek jegyzőkönyveiben figyelt fel több, a 18–19. századi parasztság által a alkalmazott gyógymódra, betegségleírásra, valamint a beteg, rendellenes állapot korabeli megnevezéseire. Dolgozatának köszönhetően az ún. szennypatika elemeiről, a köpölyözésről, a megkenésről, a mérgezésről, a sebellátásról vagy a paraszti tisztálkodásról nyerhetünk adatokat a peres eljárásokról fennmaradt szövegek kontextusában.²⁰ Vámos Gabriella a cukor népi szemgyógyító gyakorlatban betöltött szerepét mutatja be 18–20. századi forrásokon keresztül. Munkájából megtudható, hogy kezdetben a nádmézet, majd a répacukrot más anyagokkal együtt, majd önmagában is használták. A különböző főúri családok, orvosok, gyógyítók kezén fennmaradt receptek, majd a népi gyógyászati gyűjtések adatai alapján láthatóvá válik, hogy a cukor a szemgyógyítás változatos eszköztárában is helyet kapott.²¹

A rovat tematikájában kirajzolódik egy harmadik irány, a kutatástörténeti vonal, amelyhez Szabó László népi gyógynövényismeret magyar kutatóit összegző, és az egyes kutatókat bemutató írása tartozik.²² Ezt a tematikai egységet gazdagítja Papp Árpád etnográfus a vajdasági népi gyógyászat kutatástörténetét prezentáló átfogó dolgozata is. Ebben egyértelműen megfogalmazza és tisztázza, hogy számára népi gyógyászati (etnomedicina)

¹⁷ KAÁN 2012. 163–177.

¹⁸ HALÁSZ 2015. 218–228.

¹⁹ HALÁSZ 2011. 47–59.

²⁰ BÁLINT 2024. 308–319.

²¹ VÁMOS 2024. 320–333.

²² SZABÓ 2016. 457–515.

feljegyzés az, amelynek célja a felborult egészség helyreállítása, függetlenül attól, hogy racionális vagy hiedelmekben gyökerező alapjuk van.²³ Ez azért fontos, mert áttekintésében a Vajdaság területéhez köthető magyar és szerb hagyományos orvoslás kutatástörténetét foglalja össze a 19. század végétől, pontosabban 1881-től napjainkig, így ez a tanulmány hiánypótló a diszciplína szempontjából.²⁴

A kutatástörténeti egységbe sorolható Papp Nóra *Népi gyógynövény-ismereti kutatások a kolostori gyógyászatban és Erdélyben (2007–2010)* című tanulmánya, amelyben ötvözi a kolostori gyógyászat történetét és a PTE Farmakognóziai Tanszék munkatársai által végzett 21. század eleji erdélyi gyűjtések eredményeit.²⁵

Rendkívül elgondolkodtató témát vet fel A. Gergely András írása, amely *Medicina, lélekfilozófia, kutatástörténet* címmel, egy multidiszciplináris területre hívja az olvasót. Az elemzés a reneszánsz kori orvosi és lélekfilozófiai gondolkodás és Michel Foucault társadalomkritikai elméleteit kapcsolja össze. Az olasz humanista, Galeotto Marzio munkáin keresztül, amelyek az asztrológia, az orvoslás és a fiziognómia határterületein mozogtak, a szerző azt elemzi, hogy a reneszánsz emberkép és természetfilozófia hogyan és miként alakította a 18–19. századi társadalmi, orvosi és filozófiai diskurzusokat. Emellett rámutat arra, hogy a reneszánsz tudásformák milyen kapcsolatban álltak a modern tudománykritikai gondolkodással.²⁶

A rovatban Vámos Gabriella írásával jelent meg a téma 20. század végi – 21. századi irányzata is, az alternatív gyógyászat, ami mindenképpen kitágítja a népi gyógyító hagyományokról való gondolkodást, és új kutatási irányokat vet fel.²⁷ További nyitást jeleznek Sejabaledi Agnes Rankoana dolgozatai, aki a dél-afrikai Limpopo tartományban élő bapedi törzsnegy csoportjának körében végzett kutatásainak eredményeit összegzik. Az orvosi antropológia módszertani eszköztárát alkalmazva kitér a bapedikbetegségről alkotott elképzeléseire; ezáltal a betegségek kialakulása mögött álló spirituális tényezők és fizikai tünetek közötti kapcsolatra. Ez sokban eltér a nyugati orvostudomány betegségértelmezésétől, és a szerző azt hangsúlyozza, hogy a betegek ellátása is akkor lehet sikeres, ha az egészségügy szereplői tiszteletben tartják a bapedik kultúráját. A háztartások egészségmegőrző, a higiéniai normákról is tájékoztató esettanulmányában arra is kitér, hogy a nyugati egészségmodellek mellett számos hatékony hagyományos gyakorlat is megfigyelhető.²⁸

Áttekintésünk második részében, építve a rovatunkban megjelent írások tanulságaira, az újabb kutatási témák és irányzatok felé történő nyitást lehetőségeit vázoljuk fel.

Az európai orvostörténeti kutatások az 1980-as évek közepéig az emberiség civilizációs folyamatának értelmezési keretében tárgyalták a modern biomedicina kialakulását és az egészségügyi intézményrendszer létrejöttét.²⁹ Következésképp a gyógyítás gyakorlatát egy olyan kétpólusú modellben írták le, amelynek egyik végén az intézményesült, tudományos

²³ PAPP 2012. 250.

²⁴ PAPP 2012. 249–265.

²⁵ PAPP 2011. 77–91.

²⁶ A. GERGELY 2023. 202–217.

²⁷ VÁMOS 2014. 143–154.

²⁸ RANKOANA 2024a. 168–175., 2024b. 176–185.

²⁹ PORTER 1985

alapokon álló orvoslás, a másikon pedig a vallásos-mágikus háttérű, népi-populáris-laikus medicina helyezkedett el.³⁰ Az új diszciplínaként jelentkező orvosi antropológia³¹ és az angolszász-francia új történetírás alapvetően megváltoztatta ezt a szemléletmódot. Egyrészt sokkal nagyobb figyelem fordult a populáris kultúra hordozói, azaz az „alávetett” társadalmi rétegek higiéniéje és a gyógyítással kapcsolatos tapasztalataik felé, másrészt a gyógyászatnak a nyugati (európai) és az attól eltérő társadalmakban és kultúrákban élő formáit azonos értéken, egyenrangú felekként kezdték kezelni, mint a gyógyítás önálló, de egymással folyamatos kölcsönhatásban levő rendszereit.³² Ehhez az orvosi antropológia szolgáltatta az egyik legmeghatározóbb új elméleti keretet, amit az orvoslás plurális modelljének (*medical pluralism*) neveztek el. Bár kezdetben ez a modell inkább a gyarmatosított társadalmak egészségügyének leírására szolgált, amelyben egymás mellett működött – az orvoslás legitim és domináns formájaként – a nyugati biomedicina és az ennek alárendelt, helyi népi (törzsi) gyógyászat.³³ A későbbiekben azonban kifejezetten alkalmasnak bizonyult a modern, globalizálódó, posztindusztriális társadalmak heterogén egészségügyi helyzetének jellemzésére, ahol az előbbieken túl még számos további gyógyászati alrendszer (például a hagyományos kínai orvoslás, a csontkovácsolás, az ezoterikus ideológiákból építkező gyógy módok, vagy a fitoterápia) él és virul, akár egymással versengve is.³⁴

Követve e paradigmaváltás által kijelölt szemléletmódot és egyben építve a magyar népi orvoslás kutatásának hagyományaira, rovatunk új témákkal gazdagodik a jövőben.

Ezek közül első helyen a természetgyógyászat, vagy másként komplementer és alternatív medicina (angolszász nyelvterületen *complementary and alternative medicine* = CAM) fogalmaival körülírt jelenségeket említjük, amelyek már az 1980-as évektől felbukkantak a magyar társadalom egyes rétegeiben, majd a rendszerváltozással szinte robbanásszerű elterjedésüket lehetett tapasztalni a volt poszt-szocialista országokban.³⁵ Napjainkban joggal tarthatjuk őket a populáris (azaz népszerű) orvoslás gyakran piaci jellegű megjelenési formáinak, amelyek egyelőre csak részben tagozódtak be a hazai egészségügyi képzésbe és ellátó rendszerbe, s közülük nem egy továbbra is az orvoslás „szürke zónájában” mozog. Éppen ideje bevilágítani ebbe a meglehetősen zavarosnak tűnő helyzetbe, amit a korszerű néprajzi-antropológiai szemléletmóddal végzett, etikus és hiteles eredményekre vezető kutatási eredmények közzétételével lehetne elérni, amihez a Kaleidoscope virtuális hasábjai elsőrendű fórumot biztosíthatnak. Úgy véljük továbbá, hogy az ilyesfajta, empirikus kutatásokon alapuló leírások nemcsak az alternatív-komplementer medicinára vonatkozó ismereteinket gyarapítanák, de a népi orvoslás jelenkori kutatásának elméleti-módszertani megújulását is elősegítenék. Egyrészt lehetővé tennék a népi gyógyászat fogalmának (és tegyük hozzá: kulturális rendszerének) újragondolását. Rovatunk tanulmányaiban is tetten érhető az a tendencia, hogy a népi orvoslás komplex rendszerét (a tudásanyagot, betegségértelmezést, és a szemléletmódot) egyértelműen a múltra vonatkoztatják, s így, ha kimondatlanul is, de értékesebb színben tűnik fel, mint a gyógyítással kapcsolatos jelenkori, népszerű ismeretek halmaza. Ennek az értékelvű és előítéleteket termelő szembeállításnak azonban sosem volt helye az orvosló gyakorlat objektív és hiteles néprajzi-antropológiai

³⁰ GENTILCORE 1992.

³¹ BAER et al 2004.

³² GENTILCORE 1988

³³ BAER 2004

³⁴ HSU – POTTER 2012, HSU

³⁵ LÁZÁR 2006., BUDA et al. 2006

kutatásában. Gondoljunk csak arra, hogy Vajkai Aurél már az 1940-es évek végén arra figyelmeztetett, hogy a népi orvoslás és a természetgyógyászat (ma úgy is mondhatnánk: az orvoslás két alrendszere) kölcsönhatásban állnak egymással, közöttük nem húzható éles határ. Vajkai, nagyon helyesen, a korabeli gazdasági és társadalmi változásokkal, a növekvő társadalmi mobilitással, s végül, de nem utolsósorban a gyors ütemben fejlődő kommunikációs eszközök terjedésével magyarázta ezt.³⁶ Hasonló szemléletmódot tükröz, immár az egészségügy jelenlegi helyzetét tekintve, a WHO hivatalos álláspontja is, amely ugyan határozottan elválasztja egymástól a hagyományos orvoslást (népi gyógyászatot) és az alternatív gyógymódokat, de közben arra is felhívja a figyelmet, hogy a helyi hagyományok jelentősen befolyásolják azt, hogy mit tekintenek egy adott országban, kultúrában népi vagy éppen alternatív gyógymódnak. Szemléletes példa erre az akupunktúra, amit Magyarországon az alternatív medicinába sorolnak, Kínában azonban egyértelműen a hagyományos orvosláshoz tartozik.³⁷ Arról nem is beszélve, hogy a népi gyógyászat és az alternatív medicina közti hasonlóságok, például a betegségszemléletben, a gyógyító szerek használatában, a gyógyító tudás megszerzéséhez kapcsolódó elképzelésekben és gyakorlatban, nyilvánvalóan abból adódnak, hogy mindkettő vallási-spirituális ideológiai talajból táplálkozik, ami alapjaiban eltér a modern biomedicina tudományos szemléletétől.³⁸ Ugyanakkor, számos alternatív terápia egyértelműen a modernitáshoz kapcsolódó kulturális és technikai vívmányok hatását mutatja, gondoljunk csak a rezonancia jelenségével operáló ún. energiagyógyászat különféle módszereire.³⁹

Egy további altéma lehet az alternatív- és a tudományos orvoslás rendszerei közötti összefüggések feltárása. Például olyan vizsgálódások, amelyek egy-egy terület, település egészségügyi ellátórendszerének keretein belül közelítenének az alternatív gyógymódok felé, és azt térképeznék fel, hogy ott milyen terápiák és milyen szakemberek állnak a betegek rendelkezésére. Létezik-e, és ha igen, milyen szintű és tartalmú képzés az alternatív terápiákat elsajátítani szándékozó egészségügyi dolgozók számára. Megfigyelhető-e a konvencionális egészségügyi képzésen kívül szerzett képesítéssel rendelkező szakemberek integrációja az egészségügyi ellátórendszerbe? Az ilyen és hasonló kérdéseket felvető kutatások már csak azért is lényegesek, mert éppen közelmúlt tapasztalata mutatja, hogy egy olyan globális krízishelyzetben mint a COVID-19 világjárvány, a konvencionális medicina hatékonyságába vetett bizalom megrendülhet és az orvoslásnak az ettől eltérő logikán alapuló, spirituális betegségtérképezéssel működő rendszerei, mint a népi gyógyászat vagy az alternatív terápiák jobban előtérbe kerülnek.⁴⁰

Kutató-szerzőink szerint egy rendkívül összetett, nehezen meghatározható, változékony jelenséghalmazról, tudásanyagról és fogalmi rendszerről van szó, amely tág és bonyolult kategóriaként működik és leginkább folyamatában, változásában ragadható meg.⁴¹ Éppen ezért a népi gyógyászat kutatói számára egyszerűbb megoldásnak bizonyult, ha egy-egy jellemzője pl. racionális-irracionalis gyógymódok, gyógynövényhasználat, hiedelmekkel, néphittel való kapcsolata felől közelítettek a téma kutatásához. Ez a praktikus megoldás

³⁶ VAJKAI 1948.

³⁷ SIMON – BEREND 2011: 70., VUKOV 2018: 42–51., VUKOV 2020: 85–90. BODEKER (et al.) 2005.

³⁸ VAMOS 2014: 150–152.

³⁹ KIS-HALAS 2007.

⁴⁰ HSU et al. 2021

⁴¹ DEÁKY 2002: 8.

viszont nem segített tisztázni a terminológiai bizonytalanságokat, és szinonimák bevezetését eredményezte. Véleményünk szerint érdemes lenne nyitni az alternatív gyógyászat felé ennek a kérdésnek a vizsgálata során, hiszen ez a probléma a természetgyógyászat, alternatív gyógyászat, komplementer medicina, holisztikus orvoslás fogalmakkal illetett, a népi és a hivatalos orvoslástól elkülöníthető eljárások esetében is megjelent.

A rovatban olvasható tanulmányok is alátámasztják, hogy a népi gyógyászat kutatása hosszú idő óta az etnobotanikai kutatásokhoz is kapcsolódnak. A népi gyógyászatban már ismert kutatási irány az alternatív gyógyászat és gyógynövényhasználat kapcsolatának megértését segítené. A gyógynövények felől közelítve érdemes lenne kitérni a városi növénykultúrára gyakorolt hatására, a balkonládákban, teraszokon, a panelek közötti kiskertekben stb. nevelt és használt gyógynövények, fűszernövények elemzésére, egy új növénykultusz kialakulásának jelenkori perspektíváira. Ez az irány akár az otthon készített, vásárolt natúr kozmetikumok irányába, de a gyógyítás, a betegségkezelés és táplálkozáskultúra kapcsolata felé is elbillenthetné a jövőbeni kutatásokat, reflektálva a reforméletmód- és életmódmozgalmak 21. századi jellemzőire, a bio élelmiszerek mai népszerűségére, de akár az egykor inségeledelként jelentkező gabonafélék fogyasztására. Egy ilyen típusú elemzés szükségszerűen magával hozna egy közgazdaságtani, piacorientált szemléletmódú kutatást is, hiszen gyakran találkozunk azzal, hogy egészségesen táplálkozni és a mesterségesen előállított élelmiszereket elhagyni presztízs és anyagi jólét függvénye is.

Nem hagyható figyelmen kívül a média és az alternatív terápiák kapcsolatának vizsgálata, ami újabb szempontokat vet fel az egészségtudat, a betegség eredetéről alkotott elképzelések, vagy akár a gyógymódok kapcsán közszájon forgó ismeretek és gyakorlatok vizsgálatához. A vizsgálódásokat ki lehetne terjeszteni arra is, hogy milyen hatása van (lehet) az alternatív terápiáknak a gyógyszerfogyasztásra, illetve azt is érdemes közelebbről megnézni, hogy az orvosok hogyan ítélik meg, sőt, alkalmazzák-e ezeket a terápiákat, orvosságokat. Azaz az orvosok és gyógyszerészek reakciójának elemzése felől is körvonalazódik egy kutatási irány.

Alig reflektált a kutatás arra, hogy a migráció hogyan hatott egy-egy település egészségügyi ellátására. Itt nem csak politikai célú ki- és betelepítésekre gondolhatunk, vagy a munkamigráció lehetséges hatásaira, hanem arra is, hogy hogyan alakulhat egy település egészségügyi ellátórendszere, ha mondjuk egy természetgyógyász, alternatív terapeuta költözik a településre. Szükséges lenne ez azért is, mert az egy településre koncentrált vizsgálatok elvégzése új ismeretekkel bővítheti a medicinális gyakorlat lokális megvalósulásáról alkotott képünket. De afelé is szükségszerű lenne a nyitás, hogy a ma népszerű alternatív mozgásterápiák, mint például a jóga, a pilates, a body art stb. hogyan hatnak az egészségre és a betegségekről alkotott elképzelésekre, miként változtatják meg az emberi test értelmezésének lehetőségeit.

2. Szocializmus időszakának mélyebb megismerése felé a már említett alternatív terápiák hazai kultúrtörténetének árnyalása miatt is érdemes lenne kutatási irányokat kijelölni. Kevés adat áll rendelkezésünkre a szocializmus időszakának természetgyógyászatáról, amely feltételezhetően a tiltások ellenére is működött, azzal párhuzamosan, hogy az egészségügy a második világháború után szovjet mintára átalakult. Az új modell lényege az volt, hogy minden állampolgár számára állampolgári jogon biztosítsák a magas szintű, adóból finanszírozott, ingyenes orvosi ellátást. Ez viszont azzal járt, hogy az állami monopólium helyzet következtében az emberek csak azokhoz az eljárásokhoz jutottak hozzá, amelyet az állam

nyújtani tudott és akart számukra.⁴² Az egészségügyi ellátás lehetőségei egy idő után megrekedtek, és jól tudjuk, hogy minden ilyen folyamat alternatív megoldásokat von magával. A téma kutatását nagymértékben árnyalná gyógyítói élettörténetek elemzése, amelyből kiderülhetne hogyan alakult a szocialista időszakban hozzájuk forduló betegek köre, a gyógyító társadalmi nyilvánossága.

Az egykori szocialista tömb országokban végzett kutatás az országok egészségügyi ellátórendszerének különbségeire és hasonlóságaira is rávilágítana, felhívna a figyelmet arra, hogy az állami intézkedések hogyan befolyásolták a hagyományos ismeretek továbbélését, felélesztését. Balázs Dorottya Siklód népi gyógyászatáról írt dolgozatában már érinti azt a jelenséget, hogy a román állam a 20. század második felében gyógyszerészeti céllal felvásárolta a helyiek által gyűjtött gyógynövényeket, akik számára ez jövedelemkiegészítést jelentett, amely a gyűjtéshez lényeges motiváció volt. Az állami felvásárlók gyógynövényhatározókat osztottak ki a lakosság körében, így sokan akkor tanulták vissza a gyógynövényekkel kapcsolatos ismereteket.⁴³ Ennek kapcsán érdemes lenne eltöprengeni azon is, hogy mennyi időnek kell eltelnie egy kulturális jelenség esetében, hogy azokat akár ma is mint népi gyógyászat mutassák be az érdeklődők számára.

Magyar viszonylatban arra is alig történt reflexió, hogy a szekuralizált világképet hangsúlyozó szocialista államokban lezajló rendszerváltozások után hogyan alakult a vallásos élettel összekapcsolódó kegyhelyek gyógyításban betöltött szerepe. Érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy az egykori szocialista tömb országokban hogyan alakult a tanult és laikus gyógyítók száma, miként váltak a laikus gyógyítók társadalmilag elfogadottá. Minden esetben azok a körülmények járultak-e hozzá, amelyek Kárpátalján a mai napig jellemzőek: rossz kórházi körülmények, akadozó orvosi ellátottság, hiányzó gyógyszerek és felszerelések, az egykori Szovjetuniótól gazdasági függés hatására elhanyagolt egészségügyi ellátás elmaradottsága, nyelvi akadályok a betegek és orvosok között.⁴⁴

Ugyanakkor a korszakban és napjainkban praktizáló orvosok reakciói felől is fordulhatunk a téma felé, és reflektálhatunk arra, hogyan viszonyultak a gyógyszerektől mentes betegségkezelő eljárásokhoz, integrálták-e ezeket saját betegek kezelése során. Ezek a típusú elemzések a népi gyógyászat és a hivatalos orvostudomány korábbi viszonyának vizsgálatával mutatna rokonságot, és a két orvosló terület szembeállítása helyett azok kölcsönös csereviszonyára hívná fel a figyelmet.

Rövid áttekintésünk célja – a teljesség igénye nélkül – a rovatban szereplő tanulmányok elolvasása és értelmezésén túl olyan újabb kutatási irányok felvázolásavolt, amelyek ösztönözhetik a további vizsgálatokat, ugyanakkorfigyelembe veszik a Kaleidoszkop folyóirat indulásakor megfogalmazott gondolatokat: „kiadványaink célja, hogy több oldalról világítsuk meg, különböző tudományterületeken tegyük elérhetővé az orvostörténeti kutatások, események, problémák értelmezését.”⁴⁵

⁴² Magyarország a szocialista államokhoz hasonlóan, az egészségügy állami megszervezése terén az ún. Szemasko-modellt követte, amelyet a Szovjetunió első egészségügyi miniszteréről, Nikolaj Alexandrovics Szemaskoról (1874–1949) neveztek el. SZEMKEŐ 1974: 1297–1298.

⁴³ BALÁZS 2010. 94.

⁴⁴ KÓTYUK 2000., PÁKAY 2005. 62–82., 2007. 185–193.

⁴⁵ <http://kaleidoscopehistory.hu/index.php> (Utolsó megtekintés: 2025. július 27.)

Irodalom

- A. GERGELY András (2023): Medicina, lélekfilozófia, kutatástörténet. *Kaleidoscope* 13. 26. 202–217. <https://doi.org/10.17107/KH.2023.26.11>
- BAER, Hans A. – Merrill SINGER – Ida SASSER (eds.) (2004): *Medical Anthropology and the World System*. Praeger, Westport, CT–London. (2nd edition)
- BAER, Hans A. (2004): “Medical pluralism.” In: EMBER, Carol R. – EMBER, Malvin (eds.): *Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the World’s Cultures*. Kluwer Academic–Plenum, New York–Boston–Dordrecht–London–Moscow, 109–116. https://doi.org/10.1007/0-387-29905-X_12
- BALÁZS Dorottya (2010): A népi gyógyítás és kutatásának néhány kérdése Siklód példáján. *Kaleidoscope* 1. 1. 90–95. <https://doi.org/10.17107/KH.2010.1.90-95>
- BALÁZS Viktória Lilla – FARKAS Ágnes – PAPP Nóra – HORVÁTH Györgyi – FILEP Rita (2015): Az özönnövényként számontartott vadcsicsóka (*Helianthus tuberosus* L. s. l.) antimikrobás hatásának vizsgálata. *Kaleidoscope* 6. 11. 281–289. <https://doi.org/10.17107/KH.2015.11.281-289>
- BÁLINT Petra (2024): Bürökgyökér, pókháló és maszlag... Népi gyógyászati praktikák a 18–19. századból. *Kaleidoscope* 14. 28. 308–319. <https://doi.org/10.17107/KH.2024.28.16>
- BODEKER, Gerard (et al.) (2005): *WHO Global Atlas of Traditional, Complementary and Alternative Medicine*. WHO Centre of Health Development, Kobe.
- BUDA, László – LAMPEK, Kinga – TAHIN, Tamás (2006): “Demographic Background and Health Status of Users of Alternative Medicine: A Hungarian Example.” In: JOHANNESSEN, Helle – LÁZÁR, Imre (eds.): *Multiple Medical Realities. Patients and Healers in Biomedical, Alternative and Traditional Medicine*. Berghahn Books, Oxford–New York, 21–34. <https://doi.org/10.2307/j.ctv287sj60.8>
- DEÁKY Zita (2002): *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- FÖLDVÁRI Katalin (2021): Csodatörténetek Máriapócsról. *Kaleidoscope* 11. 23. 132–142. <https://doi.org/10.17107/KH.2021.23.132-142>
- FRAUHAMMER Krisztina (2013): Az ima erejéről. *Kaleidoscope* 4. 6. 75–80. <https://doi.org/10.17107/KH.2013.6.75-80>
- GENTILCORE, David (1992): Was there a „Popular Medicine” in Early Modern Europe? *Folklore* 115: 151–166. <https://doi.org/10.1080/0015587042000231255>
- GENTILCORE, David (1998): *Healers and Healing in Modern Italy*. Manchester University Press, Manchester.
- HALÁSZ Péter (2011): „Jóreggel, harmatosan szedjed, ne szólj senkinek...” A gyógyító növények természetes erejét segítő hiedelmek a moldvai magyaroknál. *Kaleidoscope* 2. 3. 47–59. <https://doi.org/10.17107/KH.2011.3.47-59>
- HALÁSZ Péter (2015): A leányság, a házaselet és a terhesség moldvai csángóknál. *Kaleidoscope* 6. 10. 218–228. <https://doi.org/10.17107/KH.2015.10.218-228>
- HIGGINS, Rylan – MARTIN, Emily – VESPERI, Maria D. (2020): An Anthropology of the COVID-19 Pandemic. (Introduction to the special issue.) *Anthropology Now* 12. 1: 2–6. <https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1760627>

- HSU, Elisabeth – Caroline POTTER 2012: Medical Anthropology in Europe: Shaping the Field. (With vignette by Anita Hardon and Claire Beaudevin). *Anthropology & Medicine* 19. 1. 1–8. <https://doi.org/10.1080/13648470.2012.660474>
- HSU, Elisabeth – CHAN, Gillian – ENGLISH, Sonora – CHOWDURY, Yasmyn (2021): Illness narratives of COVID-19: Preliminary explorations [Conference Presentation]. In Panel on “Heal 02 COVID Cultures: Disentangling Emerging Viral Assemblages.” Helsinki.
- IANCU Laura (2016): A bú, a bánat hatalma és ártalmai. A betegség és a hit határán. *Kaleidoscope* 6. 12. 131–140. <https://doi.org/10.17107/KH.2016.12.131-140>
- IANCU Laura (2020): „Eddig a föld ingemet, immá én a földet” A föld a néphitben és a népgyógyászatban. *Kaleidoscope* 10. 20. 196–203. <https://doi.org/10.17107/KH.2020.20.196-203>
- KAÁN Miklós (2012): Mágikus-szagrális elemek a fog- és szájbetegségek hagyományos (népi) gyógyításában Magyarországon. *Kaleidoscope* 3. 4. 163–177.
- KIS-HALAS Judit (2007) „Fejtetömön arany fénygömb”: Az első lépések a reiki ösvényén. Bevatás egy ezoterikus gyógyászati rendszerbe. In: PÓCS Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 400–420.
- KIS-HALAS Judit (2019): “Soldiers of Christ on Earth and in Heavenly Jerusalem. Psychotronics: A Contemporary Esoteric Healing System” In: Éva PÓCS (ed.): *The Magical and Sacred Medical World..* Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 448–493.
- KÓTYUK Erzsébet (2000): *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Európai Folklor Intézet–Osiris, Budapest.
- LÁZÁR, Imre (2006): “Táltos-Healers, Neoshamans and Multiple Medical Realities in Postsocialist Hungary.” In: JOHANNESSEN, Helle – LÁZÁR, Imre (eds.): *Multiple Medical Realities. Patients and Healers in Biomedical, Alternative and Traditional Medicine*. Berghahn Books, Oxford–New York, 35–53. <https://doi.org/10.2307/j.ctv287sj60.9>
- LINDQUIST, Galina (2005): *Conjuring Hope: Healing and Magic in Contemporary Russia*. Berghahn Books, London–New York.
- OLÁH János (2020): A betegség és annak gyógyítási praktikái a zsidóság múltjában (A zsidó népszokásokból). *Kaleidoscope* 10. 21. 122–130. <https://doi.org/10.17107/KH.2020.21.122-130>
- PÁKAY Viktória (2005): Gyógyító egyéniségek az ugocsai Tiszaháton. In: GESZTI Zsófia – PÁKAY Viktória – G. TAR Imola (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség – Jankó János Néprajzi Egyesület, Ungvár–Budapest, 62–82.
- PÁKAY Viktória (2007): Gyógyító egyéniségek az ugocsai Tiszaháton. In: AMBRUS Vilmos – SCHWARCZ Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 185–193.
- PAPP Árpád (2012): A vajdasági népi gyógyászat kutatástörténete Kálmány Lajostól napjainkig. *Kaleidoscope* 3. 5. 249–265. <https://doi.org/10.17107/KH.2012.5.249-265>
- PAPP Nóra (2011): Népi gyógynövény-ismereti kutatások a kolostori gyógyászatban és Erdélyben (2007–2010). *Kaleidoscope* 2. 2. 77–91. <https://doi.org/10.17107/KH.2011.2.77-91>
- PAPP Nóra – KOCSIS Marianna – CZIGLE Szilvia – AMBRUS Tünde (2015): A kerti szőlő (*Vitis vinifera* L.) Etnobotanikai, gyógyszerésztörténeti és gyógyászati jelentősége. *Kaleidoscope* 6. 10. 229–256. <https://doi.org/10.17107/KH.2015.10.229-256>

- PÓCS Éva (1979): A népi gyógyítás és néphit kutatásának határterületei. In: ANTALL József – BUZINKAY Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum* 11–12. 61–75.
- PORTER, Roy (1985): *Patients and Practitioners: Lay Perceptions of Medicine in Pre-Modern Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511563690>
- RANKOANA, Sejabaledi Agnes (2024a): Traditional Perception of Disease. *Kaleidoscope* 14. 29. 168–175. <https://doi.org/10.17107/KH.2024.29.15>
- RANKOANA, Sejabaledi Agnes (2024b): Household level health promotion strategies: A primary health care approach. *Kaleidoscope* 14. 29. 176–185.
- SIMON Judit – BEREND Dóra Ágnes (2011): Komplementer és alternatív gyógymódok. *Fogyasztóvédelmi Szemle* 5. 2. 69–78.
- SMID Bernadett (2022): „Ego, Ciprianus.” Szent Ciprián imája egy 15. századi velencei ördögűző kézikönyvben. *Kaleidoscope* 12. 24. 181–195.
<https://doi.org/10.17107/KH.2022.24.181-194>
- SZABÓ László (2016): Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói. *Kaleidoscope* 7. 13. 457–515. <https://doi.org/10.17107/KH.2016.13.457-515>
- SZEMKEŐ Endre (1974): Nikolaj Alexandrovics Szemasko (1874–1949) *Orvosi Hetilap* 115. 22. 1297–1298.
- VAJKAI Aurél (1948): *A magyar népi orvoslás kutatása*. A Magyar Népkutatás Kézikönyve, Budapest.
- VÁMOS Gabriella (2014): A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata. *Kaleidoscope* 5. 8. 143–154. <https://doi.org/10.17107/KH.2014.8.143-154>
- VÁMOS Gabriella (2024): „Fújtak rá cukrot, hogy ne fájjon annyira...” Adatok a cukor népi szemgyógyításban betöltött szerepéhez a 18–20. században. *Kaleidoscope* 14. 28. 320–333.
<https://doi.org/10.17107/KH.2024.28.17>
- VUKOV Anikó Veronika (2018): Gondolatok napjaink népi gyógyászatának kutatásához. *Veritatis Imago* 2. 2. 42–51.
- VUKOV Anikó Veronika (2020): Komplementer és alternatív medicina – népi gyógyászat, nőiség. *Kultúra és Közösség* 4. 1. 85–90. <https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.8>
- VUKOV Anikó Veronika (2023): Gyógynövények a köztudatban a tudományos ismeretterjesztés, a szervezett természetesk és begyűjtések mentén. *Kaleidoscope* 13. 26. 218–235. <https://doi.org/10.17107/KH.2023.26.12>